

POTEŠKOĆE I IZAZOVI PREKOMJERNOG TURIZMA U GRADU HVARU

Jasna Čapo

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Uz pomoć sintagme “prekomjerni turizam” u radu se analiziraju percepcije lokalnoga stanovništva o negativnom utjecaju turizma u specifičnom prostornom, temporalnom, demografskom i socio-ekonomskom kontekstu grada Hvara. Pokazuje se da su negativni efekti turizma u gradu slični onima u drugim mjestima izloženima prekomjernom turizmu no, također, da lokalni kontekst (veličina i prostor grada, monokultura turizma i njegova sezonalnost, angažiranost cjelokupnoga stanovništva u turizmu) potencira socijalne i materijalne učinke prekomjernog turizma u gradu te otežava zaustavljanje njegova rasta i utjecaja. Analiza se temelji na etnografskom istraživanju i praćenju društvenih mreža.

Gljučne riječi: masovni turizam, prekomjerni turizam, grad Hvar, domaći i gosti

Ljeto 2022., lipanj/srpanj, sezona u Hvaru još nije dosegla vrhunac, a već je došlo do prvoga incidenta koji je danima punio društvene mreže i izazivao komentare građana. Ne mogavši više trpjeti buku što je danju i noću dolazila s terase obližnjega hostela, a nakon što njezine brojne prijave policiji nisu urodile plodom, jedna je stanovnica Hvara odlučila uzeti stvar u svoje ruke. U ranu zoru, dok su hostelski gosti još spavali, na svojoj je terasi, iz nemoći ali i u znak protesta, priredila “koncert” udaraljki sklepanih od poklopaca lonaca. Slučaj je izazvao veliku pažnju; žena je zaradila kaznenu prijavu zbog “remećenja mira i reda”, društvene mreže su brujale o događaju – od komentara podrške, ali i osude. Osam mjeseci kasnije vlasnik jednoga drugog hostela u gradu prisjetio se toga događaja. Mišljenja je da su lokalni hosteli iznevjerili originalni koncept hostela, s kojim je on ušao u taj posao.¹ Pretvorili se u nešto što originalno nije njihov smisao – mjesto glasne zabave.

Ovo nije bio izolirani incident toga ljeta u Hvaru. Uz pritužbe građana na buku mogli su se vidjeti i neugodni prizori noćnoga pijanstva, spavanja na gradskim javnim površinama, pa i, što je doista teško zamislivo, prizor obavljanja velike nužde jednom od središnjih gradskih punktova. Videosnimak toga čina, koji se dogodio usred turističke vreve i, ironično, blizu ulaza u ured Turističke zajednice, postao je viralan i izazvao opravdanu ljutnju građana, ne samo prema osobi koja je to učinila nego i prema onima koji su ga snimili – i pritom se dobro zabavili, a da nisu ni na koji način intervenirali.

¹ Iz vlastitoga iskustva hostela diljem svijeta tom se sugovorniku svidio koncept koji mladim ljudima omogućuje povoljan smještaj te vodi upoznavanju ljudi sličnoga interesa iz različitih zemalja, a nudi i mogućnost sezonskoga zapošljavanja.

Navedeni događaji i negodovanja građana ukazuju na nepoželjne efekte što ih u posljednjih petnaestak godina u maleni otočni grad unosi nekontrolirani razvoj turizma (Zlatar Gamberozić 2021). Od nekadašnje međunarodne destinacije elita (do Drugoga svjetskog rata), koju su u socijalističkoj Jugoslaviji posjećivale (više) srednje klase, a uz zimski, razvijao se i ljetni obiteljski turizam, turizam je u Hvaru u 21. stoljeću omasovljen, a grad je dobio etiketu *party* destinacije.² Tome su uz nacionalne poticaje za kvantitativni rast turizma i izostanak dugoročnih pametnih strategija o ekološkoj i socio-ekonomskoj održivosti i nedjelovanje gradske vlasti i lokalne turističke zajednice pridonijeli globalni procesi. Uz značajna sredstva koja veliki privatni akteri ulažu u zabavljački turizam, ne čudi da je Hvar u međunarodnom kontekstu postao poznat, a za lokalno stanovništvo nije pretjerano reći i ozloglašen, po zabavljačkom (*party*) turizmu.

Osim bukom i neprimjerenim ponašanjem posjetitelja, masovni i zabavljački turizam narušili su kvalitetu života lokalnih stanovnika i na druge načine: u turističkoj sezoni dolazi do zagušenja pješačkoga i automobilskoga prometa na nekim lokacijama, javne gradske površine nestaju zbog širenja ugostiteljskih terasa, a inače mirni i tihi gradić u sezoni se pretvara u “kaos” (usmeno kazivanje). U sferi infrastrukture i urbanizma uočljivi su i drugi problemi stihijskoga razvoja turizma u gradu: troškovi života i cijene nekretnina drastično su porasli; komunalna infrastruktura i zbrinjavanje otpada su u sezoni prenapregnuti; došlo je do rasprodaje nekretnina u staroj gradskoj jezgri i njihova gotovo isključivo sezonskoga korištenja (za iznajmljivanje) s jedne strane, te s druge, bespravne (naknadno legalizirane!) izgradnje i širenja grada na rubovima bez poštivanja ambijentalne sredine i urbanističkih planova. Opći je dojam domaćih da ljeti pod pritiskom posjetitelja postaju “strancima” u vlastitom gradu (Čapo 2022a). Pritužbe, komentari, konflikti oko prostora i njegove uporabe, svake su godine sve žešći, potencirani i skandaloznim novinskim tekstovima o negativnim stranama turizma u Hvaru i drugdje u Dalmaciji, primjerice u splitskim dnevnim novinama i na portalima.

Nabrojano su aspekti fenomena koji su tematizirani u počecima antropoloških istraživanja o turizmu (Smith 1989; Boissevain 1996) i dio su kritičkih viđenja rasta turističke industrije još od 1970-ih godina (Jafari 2001). Odnedavno se u medijima i u stručnoj literaturi najčešće nazivaju “prekomjerni turizam” (engl. *overtourism*). Sintagma opisuje pretjerano djelovanje turizma na destinaciju ili njezine dijelove, koje na negativan način utječe na percepciju kvalitete života građana i/ili kvalitete iskustva posjetitelja (Koens, Postma i Papp 2018). Ima u fokusu percepcije lokalnoga stanovništva i otpor koji pružaju posjetiteljima (Capocchi et al. 2019). Dosad se o prekomjernom turizmu raspravljalo na primjerima velikih gradova (npr. Barcelona, Amsterdam, Pariz, Prag, Venecija, Lucerne, Dubrovnik itd.) (Panayiotopoulos i Pisano 2019; Benner 2020; Goodwin 2019; Nolan i Séraphin 2019; Dodds i Butler 2019a; Kryczka 2019). No, prekomjerni turizam se manifestira i u manjim, rural-

² Prema Marinku Petriću (2018), to je druga faza masovnoga turizma; do prve dolazi razvojem organiziranog agencijskog turizma 1980-ih godina. U jednom recentnu radu tvrdi se da je unatoč tome zadržao imidž jedne od hrvatskih destinacija elitnog turizma (Gržinić i Bobanović 2020).

nim ili otočnim destinacijama (Boissevain 1996; Koens, Postma i Papp 2018; Butler 2019).

U radu se analizira prekomjerni turizam u Hvaru, otočnome mjestu s dugom tradicijom urbanosti i turizma. Pokazuje se da specifični lokalni kontekst (oslanjanje isključivo na turizam, veličina i prostor grada, izrazita sezonalnost turističke djelatnosti) rezultira socijalnim i materijalnim učincima prekomjernog turizma na gotovo sve dijelove grada i svo gradsko stanovništvo. U nastavku se prvo prezentiraju različiti kritički pristupi suvremenom masovnom turizmu, a potom osnovne karakteristike hvarškoga turizma i okolnosti koje su dovele do stvaranja slike o Hvaru kao destinaciji za provod i zabavu. Sljedeća cjelina rada posvećena je lokalnim percepcijama glavnih problema što ih masovni i zabavljački turizam unosi u grad. Rad se zaokružuje analizom suvremenoga hvarškoga turizma u lokalnom kontekstu.

Prekomjerni turizam i alternativni pojmovi

Prekomjerni turizam označava negativne učinke koje na destinaciju imaju veliki broj posjetitelja (njihova kvantiteta) ili tip posjetitelja i njihovo ponašanje (kvaliteta posjetitelja), odnosno percepcija njihova ponašanja među stanovnicima. Ukratko, prekomjerni turizam upućuje na poremećaje koje u lokaciji uzrokuju posjetitelji/turisti (Koens, Postma i Papp 2018; Milano, Novelty i Cheer 2019a). Poremećaji uključuju infrastrukturne probleme, skupoću, promjene (stanovništva, vlasništva) u gradskoj jezgri i stilu života stanovnika, otežavaju pristup lokalnim resursima i narušavaju kvalitetu života u lokaciji, a među stanovnicima izazivaju percepciju pretjeranoga broja posjetitelja i/ili njihova neprimjerenog ponašanja te mogu rezultirati tenzijama, pa i antagonizmom između lokalnoga stanovništva i posjetitelja.³ Ako destinacija nije postavila *održivi* ekonomski, ekološki i sociokulturni okvir za razvoj turizma, prekomjerni turizam predstavlja "izvor opasnosti" za destinaciju u sva tri navedena aspekta održivosti, ali i u smislu održivosti turizma u destinaciji (Dodds i Butler 2019b). Istraživači su skovali dojmljive metafore mogućih krajnjih efekata prekomjernog turizma: destinacija koja ne uspijeva upravljati svojom turističkom industrijom kvalificira se kao neuspjela destinacija (engl. *failing destination*; Séraphin, Sheeran i Pilato 2018 prema Nolan i Séraphin 2019) ili destinacija koja vodi prekomjernoj turističkoj distopiji (engl. *overtourism dystopia*), tj. riziku da će uništiti upravo ono što turisti dolaze vidjeti (Panayiotopoulos i Pisano 2019).⁴

Problemi o kojima se raspravlja koristeći sintagmu prekomjerni turizam nisu novi. Rezultat su globalnih društvenih i urbanih promjena (Koens, Postma i Papp 2018). Rasprave su potaknute pojavom masovnoga turizma nakon Drugoga svjetskog rata s porastom globalne mobilnosti uslijed podizanja životnoga standarda (na Zapadu),

3 Govori se o antiturističkom pokretu i o turizmofobiji (Goodwin 2019; Nolan i Séraphin 2019; Dodds i Butler 2019b; Milano, Novelty i Cheer 2019b).

4 Iz perspektive marketinškoga pristupa, u danas klasičnom članku, Richard W. Butler (1980) pisao je o potencijalnom gubitku interesa za destinaciju i iznio tezu o životnome ciklusu destinacije.

pada cijena avioprijevoza, u novije vrijeme i pojave novih platformi za iznajmljivanje smještaja i tehnologija za instantni prijenos informacija i slika. Ti su procesi doveli do demokratizacije turizma. Nekadašnja praksa viših i srednjih društvenih slojeva postala je široko dostupna, a javljaju se i novi tipovi turista, npr. turisti u potrazi za dokolicom, zabavom, uzbudjenjem i sl. (Stronza 2001; Löfgren 2009; Koens, Postma i Papp 2018; Benner 2020; Capocchi et al. 2019; Obrador Pons, Crang i Travlou 2009; Dodds i Butler 2019a, 2019b, 2019c, 2019d). Masovnost suvremenoga turizma rezultat je i prepoznavanja ogromnoga ekonomskog potencijala turizma (npr. u revitalizaciji i ekonomskom prosperitetu gradova) i jačanja turističkoga marketinga, a na podlozi ideje o neograničenom turističkom rastu i profitu kao dijelu neoliberalne poduzetničke ideologije (Dodds i Butler 2019b, 2019c; Benner 2020).

Popularni termini unutar kojih se o problemima što ih nose moderni oblici turizma raspravljalo su održivi turizam, turistički kapacitet nosivosti, otpornost destinacije, odgovorni turizam, ili društveni učinak (engl. *social impact*) (Butler 1974 prema Mihalić 2020). Sintagma *održivi turizam* je popularizirana 1980-ih godina, kao opreka masovnom turizmu. Održivi turizam se definira kao praksa koja ne ugrožava resurse destinacije za buduće generacije, odnosno kao praksa kojom se nastoji minimizirati negativne i maksimalizirati pozitivne okolišne učinke, a vrijednost dobivenu turizmom vratiti zajednici uravnoteženom distribucijom dobiti na sve članove (Mowforth i Munt 2008; Hernandez-Maskivker et al. 2021: 5). Tri su stupa održivoga turizma prema Svjetskoj turističkoj organizaciji Ujedinjenih naroda (United Nations World Tourism Organization / UNWTO): ekonomski, ekološki i sociokulturni. Turizam se može smatrati održivim kad generira vrijednost za lokalnu zajednicu, i vodi "kreposnom ciklusu razvoja" (engl. *a virtuous cycle of development*) iz ekonomskoga, kulturnoga i društvenoga gledišta, ističe UNWTO (prema Capocchi et al. 2019). Konceptu održivog turizma inherentna je dvostruka tenzija. Sadržana je u odnosu između težnje za osiguranjem ekonomskog rasta i koristi od turizma, a da se pritom ne ugroze lokalni resursi i autentičnost destinacije (koja i jest izvorište turističke potražnje). Također, javlja se i između težnje za ekonomskim profitom s jedne strane, i potrebe poštivanja lokalnoga stanovništva i njegove dobrobiti (kvalitete života), s druge strane (Hernandez-Maskivker et al. 2019 prema Hernandez-Maskivker et al. 2021).

Turistički kapacitet nosivosti i otpornost destinacije srodne su sintagme. Otpornost destinacije je njezina sposobnost da apsorbira učinke turizma i obnovi se (Dodds i Butler 2019b). Kapacitet nosivosti sadrži ideju da je potrebno (i moguće) naći granicu na kojoj broj posjetitelja neće prouzročiti negativne posljedice u destinaciji (Van der Borg prema Koens, Postma i Papp 2018). UNWTO ga definira kao: "maksimalni broj ljudi koji mogu istodobno posjetiti turističku destinaciju, a da ne prouzroče destrukciju fizičke, ekonomske i sociokulturne okoline i neprihvatljivo smanjenje kvalitete zadovoljstva posjetitelja" (prema Capocchi et al. 2019). Nije moguće dati općenite upute za određivanje kapaciteta turističke destinacije jer je svaka drukčija. Ključni moment sadržan u konceptu jest da je potrebno ograničiti turistički razvoj (Mihalić 2020). Sintagma je doživjela kritike jer ključni problemi turističkih mjesta

nisu posljedica samo broja posjetitelja već i njihovih obilježja, koncentracije u nekim dijelovima godine i prostorima u destinaciji, njihova ponašanja te karakteristika destinacije i stanovnika (Koens, Postma i Papp 2018).

Odgovorni turizam se koristi kao sinonim za turizam koji realizira koncept održivosti. Odgovornost obuhvaća različite korake koje dionici trebaju slijediti da bi postigli cilj – održivi turizam, odnosno sintagma upućuje na odgovornost različitih aktera prema budućnosti kroz konkretne akcije kojima se nastoji postići održivost (Hernandez-Maskivker et al. 2021: 6; Mihalić 2020). Mihalić (2020) predlaže povezivanje koncepata turističke održivosti i odgovornosti u zajednički termin – odgovorno-održivi turizam (engl. *responsustable tourism*). Pitanje odgovornoga ponašanja dionika u turizmu uključuje i ponašanje posjetitelja te se u novije vrijeme konkretizira u poticajima za njihovo obzirno ponašanje u destinaciji (tzv. *respect* kampanje).

Odnedavno se javljaju i pozivi za *transformativnim turizmom* koji bi bio baziran na regenerativnom ekonomskom sustavu (Ateljević 2020) i pozivi za smanjenjem rasta turizma (engl. *tourism degrowth*) (Milano, Novelty i Cheer 2019a; Higgins-Desbiolles et al. 2019). Sukladno shvaćanju industrijskog rasta, ideji turističkoga razvoja nakon Drugoga svjetskog rata inherentan je kvantitativni rast kao poželjni scenarij. Aggelos Panayiotopoulos i Carlo Pisano (2019) govore o *fetišu rasta*. Rasprave o potrebi ograničavanja industrijskoga rasta započele su 1970-ih godina. Promjenu koncepta u kojemu je rast jednako razvoj u praksi je teško postići zbog otpora dionika i interesa u sektoru i slabe educiranosti aktera o štetnosti neograničenoga rasta (ibid.). Istraživači se stoga zalažu za usmjeravanje fokusa na smanjivanje rasta i na stavljanje prava lokalne zajednice iznad prava turista i prava turističkih poslovnih aktera da ostvaruju profit (Higgins-Desbiolles et al. 2019; Mihalić 2020). Smatra se da je smanjivanje turističkoga rasta novi program za istraživanje i praksu (Higgins-Desbiolles et al. 2019). Maximilian Benner (2020) nalazi rješenje u usmjeravanju na balansirani i održivi kvalitativni rast i upućivanje na segmente tržišta s visokom lokaliziranom vrijednošću i nižim socijalnim, kulturnim i okolišnim utjecajem. Lokalizirana dodana vrijednost (kroz zapošljavanje, dohodak od poreza, socijalnu, kulturnu i okolišnu održivost) u takvom bi scenariju trebala uravnotežiti manje ekonomske efekte.

Prikazani pristupi analizi fenomena suvremenog turizma su komplementarni. Osvjetljavajući neki specifičan aspekt turističkog impakta ili ideologiju rasta, uzajamno se nadopunjuju. U odnosu na druge teorijske koncepte, prekomjerni turizam ne analizira samo prostorno zagušenje, zatajenje infrastrukturnih kapaciteta destinacije ili dugoročnu ekonomsku, ekološku i sociokulturnu (ne) održivost turističkih praksi, već se bavi percepcijama, kritikama i protestima lokalnoga stanovništva zbog različitih smetnji što ih turizam unosi u destinaciju, narušavajući svakodnevni život i izazivajući iritaciju kod stanovnika (Goodwin 2019). Stoga je to i okvir unutar kojega se smješta ovaj rad. Istodobno, istraživačka perspektiva *odozdo* upisuje rad u dugu antropološku tradiciju analize reakcija lokalnoga stanovništva na negativne aspekte masovnoga turizma (Boissevain 1996).

U nastavku se analiziraju percepcije lokalnoga stanovništva o negativnom utjecaju turizma i poteškoće zaustavljanja njegova rasta i utjecaja u specifičnom prostornom, vremenskom, demografskom i društveno-ekonomskom kontekstu koji je i doveo do eskalacije problema. Analiza se temelji na etnografskom istraživanju koje od 2021. provodim u Hvaru metodama promatranja, participacije, razgovora pri slučajnim susretima i polustrukturiranih dubinskih razgovora sa stanovnicima. U dosadašnjih šest jednodnevnih terenskih boravaka u gradu susrela sam se i razgovarala sa širokom lepezom gradskih stanovnika, izravnih ili neizravnih aktera turističke djelatnosti (ugostitelji, iznajmljivači privatnoga smještaja i vlasnici manjih hotela, vlasnici kafića i barova, skiperi, sezonski radnici u hotelskom poduzeću, vlasnici agencija i vinarija, suvenirnica, umjetnici, obrtnici) kao i s predstavnicima gradske vlasti, gradskih poduzeća, turističke zajednice.⁵ Uz navedeno, sustavno pratim i mrežne i Facebook stranice grada Hvara, gradskih udruga i pojedinaca. Dio građe čine i komentari na moje popularne tekstove o turizmu u Hvaru.⁶

Prekomjerni turizam u Hvaru: statistike

Od 1980-ih turizam postaje dominantna ekonomska djelatnost u gradu Hvaru (Razvojna strategija turizma grada Hvara 2030. 2019). U gradu je registrirano oko 12.300 ležajeva,⁷ od čega je 70 posto u privatnome vlasništvu ili vlasništvu manjih hotelskih poduzeća, a oko 30 posto u vlasništvu najvećega hotelskog poduzeća *Sunčani Hvar*. Uz to u gradu ima šezdesetak restorana i bifea, tridesetak kafića, šest noćnih klubova, desetak turističkih agencija, dvadesetak lokalnih turističkih vodiča, osamdesetak brodskih prijevoznika različitih kategorija. Primarni i sekundarni turistički servisi uključuju gotovo cijelu gradsku populaciju te je turizam glavna gospodarska djelatnost (ibid.). Samo su rijetki stanovnici koji se ne bave nekim vidom turističke djelatnosti ili je ne servisiraju.

Hvarski turizam ima izrazite sezonske karakteristike: najveći broj posjetitelja dolazi u srpnju i kolovozu (60 posto), odnosno između lipnja i rujna (90 posto). Turizam daje takt sveukupnom životu grada i njegovih ljudi, dijeleći godinu na “dva ekstrema” – na užurbanu “sezonu” (traje otprilike od svibnja do listopada) i na “zimu” (od studenog do travnja) (Čapo 2022a). Najveći dio stanovnika zaposlen je u nekom obliku turističke djelatnosti sezonski; u najvećem hotelskom poduzeću u gradu, *Sunčanom Hvaru*, odnos stalno i sezonski zaposlenih je 1:7 (usmeno kazivanje).

U godinama koje su prethodile pandemiji prosječni broj registriranih posjetitelja u gradiću od 3.527 stanovnika⁸ kretao se oko 200.000 osoba godišnje i ostvarivao je

5 Istraživanje se provodi u sklopu bilateralnog hrvatsko-slovenskog projekta “Urbane budućnosti: zamišljanje i aktiviranje mogućnosti u nemirnim vremenima” koji financiraju Hrvatska zaklada za znanost (IPS-2020-01-7010) i Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (J6-2578).

6 <https://www.citymaking.eu/rezultati/>.

7 Tome treba dodati i neidentificirani broj neregistriranih smještajnih kapaciteta. Prema lokalnim sugovornicima, riječ je o rasponu od 20 do 50 posto.

8 Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021. – prvi rezultati, tablica 2.

oko 700.000 noćenja⁹ (Razvojna strategija turizma 2030. 2019). Omjer broja stalnih stanovnika i broja godišnjih noćenja u gradu iznosi 1:200. To je daleko niže od vencijskoga omjera (1:360), no daleko više od onoga u Dubrovniku (1:33) ili Barceloni (1:20).¹⁰ Ovi omjeri dobivaju svoj smisao ne samo kroz kvantifikaciju već i kroz njihovu kontekstualizaciju u konkretnom urbanom prostoru i društvenoj zajednici.

Prilog 1. Hvarska luka, srpanj 2022. Snimila J. Čapo

Uz to, njima treba pribrojiti i dnevne posjetitelje. Raznim vrstama plovila dnevno u grad pristiže veliki broj posjetitelja na višesatne/jednodnevne izlete i/ili na noćne zabave. Ubrzani razvoj nautičkoga turizma u posljednjih petnaestak godina i njegova diversifikacija pridonijeli su da u grad tijekom vrhunca ljetne sezone u srpnju i kolovozu dnevno uplovi i do 2.000 plovila raznih vrsta,¹¹ iz kojih se iskrca teško odrediti broj posjetitelja koji u gradu provode nekoliko sati, napuštajući ga nakon razgleda,

⁹ Riječ je o registriranim posjetiteljima i noćenjima; njima valja pribrojiti i neidentificirani broj neregistriranih posjetitelja i noćenja. Prema direktorici Turističke zajednice Ivi Belaj Šantić možda se radi i o milijun noćenja godišnje. V. direktorično izvješće na 18. sjednici Gradskog Vijeća grada Hvara, 24. studenoga 2022. (<http://www.hvar.hr/portal/snimka-18-sjednice-gradskog-vijeca-grada-hvara-tematska-turizam/>).

¹⁰ <https://www.weforum.org/agenda/2017/09/what-can-we-do-about-overtourism/> (pristup 10. 4. 2023.).

¹¹ Usmeno priopćenje dvaju sugovornika. Prema jednoj procjeni, riječ je o ukupno 2.000-2.500 uplova dnevno; dok bi, prema procjenama Lučke kapetanije Split, u srpnju i kolovozu taj broj bio 1.500-2.000, a u lipnju i rujnu između 200 i 500. Isti izvor daje podatke o 5.753 uplova jedrilica (jahti) i turističkih brodova (trabakula) tijekom godine. Tijekom 2022. ukupno je bilo 7.004 uplova domaćih linijskih brodova (katamarana) s oko 550.000 putnika (i onih koji u Hvaru noće ili samo dolaze na višesatni izlet). Broj putnika na jedrilicama i jahtama se teže može procijeniti.

ručka/večere i/ili noćnoga *partyja* na obližnjim Paklenim otocima. Katamaranima, kojih je u jeku sezone 2022. bilo i 28 dnevno (kapaciteta do tri stotine ljudi), dolazi najveći broj posjetitelja.

Preciznije analize jednodnevnih/jednonoćnih i višednevnih nautičkih posjetitelja u gradu nema, kao što nema ni prostorne ni vremenske analize njihova kretanja. U jeku turističke sezone odnos između domaćih stanovnika i došljaka (uključuje sezonske radnike, turiste) procjenjuje se na 1:4.5 ili 1:5, a prema procjeni lokalne turističke vodičke, Loridane Knežević, može dosegnuti i 1:7.¹² Knežević je u svojem izlaganju postavila retoričko pitanje: “Može li Hvar više od toga podnijeti?” Nekoliko je mojih sugovornika potvrdilo njezinu procjenu da na vrhuncu sezone gradom dnevno prolazi i do 20.000 osoba. Komentari građana jasno ukazuju na to da su upravo tranzitni gosti (oni na jednodnevnim ili višesatnim izletima ili večernjim posjetima) jedan od glavnih uzroka prekomjernosti turizma u gradu te da, s druge strane, zbog kratkoga zadržavanja donose malu ekonomsku korist zajednici (usp. Nolan i Séraphin 2019; Kryczka 2019). Čak ako su te procjene i pretjerane, izgled grada se drastično mijenja pogotovo u nekim dijelovima dana/noći, kada dolazi do gužvi na prijepodnevnom (riva, mjesta unajmljivanja brodica) ili poslijepodnevnom i večernjim (uz barove, uže središte grada, obalna šetnica *hotspotovima*).

Prilog 2. Hvar, ulica Kroz Burak, srpanj 2022. Snimila J. Čapo

12 V. priopćenje Loridane Knežević na 18. sjednici Gradskog Vijeća grada Hvara, 24. studenoga 2022. (<http://www.hvar.hr/portal/snimka-18-sjednice-gradskog-vijeca-grada-hvara-tematska-turizam/>).

Budući da strukturne analize tipova turista u gradu nema, ne može se sigurno tvrditi da je zabavljajući turizam danas i dominantni oblik turizma u gradu. No, ipak neki dostupni pokazatelji upućuju na to da bi to mogla biti točna ocjena. Naime, na dobnu skupinu 18-34 godina, u koju spadaju takvi gosti, otpada čak 35 posto registriranih posjetitelja u gradu (Razvojna strategija turizma 2030. 2019). Prema podacima iz turističke sezone 2022. taj je postotak još veći, i iznosi 45 posto.¹³ Da ti posjetitelji ne dolaze u grad zbog njegove bogate kulturne baštine, nego sadržaja kao što su istraživanje “granica hedonizma” i eksperimentiranje s “novim načinima transformacije sebstva i tijela” (Obrador Pons, Crang i Travlou 2009: 13), potvrđuje i podatak da samo 16 posto hvarskih gostiju traži ili ima rezerviranu uslugu turističkog vodiča.¹⁴

Kako se Hvaru “dogodio” party turizam

Grad Hvar je jedna od najljepših destinacija na svijetu usljed prirodnih, urbanih i klimatskih vrednosti. Prije se tu odvijao i zimski turizam a bili smo uz bok Dubrovniku. Dolazili su i elitni gosti. U zadnjih 15 godina se uveo party turizam pa su protjerani gosti srednjih godina koji su uživali u vrijednostima Hvara. Sada dolaze mladi željni provoda, alkohola i droge. Uništena je reputacija Hvara i Hvar je postao antipatična destinacija gdje mladi mogu raditi što im padne na pamet.¹⁵

Grad Hvar ima dugu povijest turizma, pa ne čudi da je turizam dominantna gospodarska grana grada. Godine 2023. obilježava se 155. obljetnica njegova početka. U okviru Austro-Ugarske Monarhije, u drugoj polovici 19. stoljeća, zaslugom i vizijom hvarske društvene elite okupljene u Higijeničko društvo, a u suradnji s austrijskim znanstvenicima, Hvar se smješta na tadašnju europsku turističku kartu kao destinacija zdravstvenog i zimskog turizma. U razdoblju od 1921. do 1941. i nadalje se promovira kroz zdravstveni turizam, no sve više i kao ljetna destinacija koja nudi sunce, more i pijesak (engl. 3S: *the sun, the sea, sand*). U socijalističkoj Jugoslaviji cjelokupna turistička ponuda prolazi nekoliko faza: nakon socijalne (sindikalne) faze usmjerene na domaću publiku turizam se, a posebice u Hvaru, ponovno vraća u orbitu međunarodnog zimskog i ljetnog turizma za (europske) srednje klase. Sedamdesete i osamdesete godine prošloga stoljeća smatraju se “zlatnim godinama” takva turizma u Hvaru (Petrić 2018; Matečić i Perinić Lewis 2018). Putovanja i vrijednosti srednje klase koja tada pohodi Hvar dominantni su u konceptualizaciji turizma općenito, pa time i razmišljanja i percepcija poželjnoga turizma starijih hvarskih građana s kojima sam razgovarala. To je i razdoblje osnivanja lokalnoga ugostiteljskog

13 Priopćenje direktorice Turističke zajednice Ive Belaj Šantić. V. njezino izvješće na 18. sjednici Gradskog Vijeća grada Hvara, 24. studenoga 2022. (<http://www.hvar.hr/portal/snimka-18-sjednice-gradskog-vijeca-grada-hvara-tematska-turizam/>).

14 L. K., komentar na društvenim mrežama (Facebook J. Čapo), 3. kolovoza 2022.

15 Ž. P., komentar na društvenim mrežama (Facebook J. Čapo), 21. srpnja 2022.

poduzeća *Sunčani Hvar* i ugostiteljske škole, radi obrazovanja kadrova potrebnih u turističkom sektoru.

Premda od tada do danas značenje turizma u Hvaru nije smanjeno, on se nakon krize uzrokovane ratom 1990-ih godina u novom stoljeću drastično promijenio. S jedne strane, Hvar opet postaje elitna turistička destinacija bogatih svjetskih posjetitelja;¹⁶ s druge, istodobno se javljaju i neki novi oblici turizma kao što je *party* turizam (Petrić 2018; Zlatar Gamberožić 2021). Novim konceptima kao što su noćni klubovi i zabave nakon kupanja (engl. *after beach parties*) u prvom desetljeću 21. stoljeća nastaje nova era masovnog turizma zabavljačkoga tipa u Hvaru, turizma mlađe populacije više platežne moći koja dolazi iz udaljenijih zemalja i u Hvaru ostaje vrlo kratko (Razvojna strategija turizma 2030. 2019).

Čimbenici koji su doveli do masovnog turizma mlađe populacije s brзом izmjenom gostiju i dominantno zabavljačkim sadržajima vrlo su složeni. Vezani su uz globalne, ali i nacionalne (regionalne) trendove i lokalne okolnosti. Na globalnoj razini široki je dijapazon promijenjenih društvenih, transportnih i tehnoloških čimbenika koji su tome pridonijeli. To su povećani broj turista i demokratizacija turizma, cjenovno sve pristupačnija putovanja (niskobudžetne aviokompanije), trend potražnje za kratkotrajnim odmorom u drugom gradu (engl. *city break*), sve brži životni tempo, pojava novih platformi za rezerviranje smještaja, raširenost i pristup društvenim mrežama kojima se informacije šire instantno i sl. (Dodds i Butler 2019b, 2019d; Koens, Postma i Papp 2018; Benner 2020; Capocchi et al. 2019). Nautički turizam i pojava novih oblika međunarodne turističke ponude koja npr. uključuje tjedno krstarenje uz večernje izlaske na raznim destinacijama (engl. *yacht week*) dodatni su globalni trendovi, koji su imali odjeka i u Hvaru (Petrić 2018).

Građani Hvara su u svojim analizama vrlo precizni kad raščlanjuju kako je Hvar od sredine prvoga desetljeća 21. stoljeća postao destinacija za zabave, čime je došlo do reza u tradiciji kulturnog i obiteljskog turizma. Početkom stoljeća, objašnjavaju sugovornici, Split se iz tranzitne luke pretvara u turističku destinaciju i polazišnu točku za izlete na otoke, pa tako i na Hvar. Sezonski se uvodi sve veći broj katamarana koji brzo i efikasno prevoze posjetitelje, dok je istodobno sve veći broj agencija koje manjim brodicama također voze posjetitelje u obilazak splitskoga (i dubrovačkoga) akvatorija. Međunarodni trendovi brzo se udomaćuju u Hvaru. Prije dvadesetak godina otvoren je prvi *lounge bar*, s *after beach* druženjem, koje je u prvo vrijeme trajalo do u kasne noćne sate, a potom je vremenski ograničeno i izmješteno na obližnje Paklene otoke. U međuvremenu su sve brojniji akteri zabavljačkoga turizma u gradu i regionalno razvili snažan privatni marketing kojim dominira imidž Hvara kao destinacije za "sjajan provod" (usmeno kazivanje). U taj se marketing toliko ulaže da neki djelatnici turističke zajednice misle da oni uopće ne moraju ulagati novac u promociju hvarskoga turizma jer to za njih čine privatni akteri. Turistička zajednica, kao uostalom ni gradska uprava, nije imala viziju ni strategiju turističkog razvo-

¹⁶ To je jedna od strategija razvoja *Sunčanog Hvara*. Nažalost, nisam uspjela dogovoriti razgovor s predstavnicima hotelskoga poduzeća, pa se ova procjena temelji samo na njihovim mrežnim stranicama i na činjenici da sustavno podižu razinu kvalitete hvarskih hotela u svojem vlasništvu.

ja niti je pokušala kreirati turističke proizvode za alternativne ciljne skupine, a sve donedavno gradska uprava nije smatrala da turizmom treba upravljati, odnosno da njegove negativne pojave trebaju kontrolirati ili usmjeravati¹⁷ (usp. Dodds i Butler 2019d). Jedan od razloga zašto je Hvar brendiran kao *party* destinacija je i medijska pozornost koju su nacionalni mediji prije petnaestak godina počeli posvećivati posjetama svjetski popularnih osoba i kasnije tzv. *influencera*, kazala je jedna sugovornica s iskustvom u novinarstvu. Opće je mišljenje među mojim sugovornicima da se Hvaru *party* turizam “dogodio”, no kritičniji glasovi će ustanoviti da su građani i sami za to krivi:

Većina nas percipira kao party town, što je reputacija brižno građena već više od petnaest godina, uz nedovoljan i nesustavan otpor ili alternativnu ponudu lokalne zajednice. [...] i nesustavnim radom i izostankom komunikacije dozvolili (smo) da nam se turizam događa, štoviše, da nas iz godine u godinu iznenadi kao ovaj toplinski val u srpnju.¹⁸

Sociološke analize to potvrđuju zaključkom da je Hvar primjer “slobodnoga (stihijskoga) turističkog razvoja” (Zlatar Gamberozić 2021). Prema autorici, takav turizam implicira neplaniranu i pretjeranu turističku ekspanziju bez vizije, strategije i planiranja, a rezultira nadilaženjem granica nosivosti lokaliteta i ekološkom, ekonomskom i sociokulturnom neodrživošću. Jedan je mlađi čovjek u razgovoru ovako komentirao neodrživost trenutnoga turizma u Hvaru:

Malo misto, puno ljudi, nespremni, nemamo mista, nemamo kanalizacije, stolova, stolica, kanti za smeće, brodova, nemamo mista za koliko ljudi dođu ovdje. Na primjer, ako je dva tjedna u špici sezone sve popunjeno, sve, imamo 30 katamarana, svaki krca 300 ljudi, to je 10.000 ljudi u prometu – nemoguće, fali, ne može, dokad? [...] potonut ćemo [...] ne možeš kontrolirat (te ljude).

Doista, s velikim brojem posjetitelja u ljetnim mjesecima može se povezati niz gradskih problema: opterećenost komunalne infrastrukture (ogromne količine smeća, manjak parkirnih mjesta, prometni zastoji i gužve), poskupljenje stanarina i nekretnina, skuplji prehrambeni proizvodi, pretjerana izgrađenost dijelova grada i nepoštivanje urbanističkih planova, iseljavanje iz stare gradske jezgre i pretvaranje smještajnih kapaciteta u turističke, odnosno prostore za uslužne djelatnosti, oneči-

17 Poticaji za osmišljavanje alternativnog turizma nastali su u civilnom sektoru prije desetak godina. Tada je osnovana *Dignitea – Udruga za održivi razvoj grada i otoka Hvara*. Udruga je definirala niz ciljeva, između ostalih i “promicanje i osmišljavanje održivih oblika turizma, te kvalitetno upravljanje turističkom destinacijom” (letak udruge). Osnivači udruge još su 2011. pokrenuli peticiju protiv buke i nereda u gradu, koju je podržalo 550 građana Hvara. Potom su na lokalnim izborima 2013. godine ponudili i politički program, Lista za ponos mista, s kojim su uspjeli ući u Gradsko vijeće, gdje su ostali otprilike dvije godine. Važan element programa temeljio se na kritici zabavlačkog turizma i njegovih efekata na grad. Program se zalagao za to da gradska vlast počne voditi politiku razvoja turizma. Neke ideje i vizije toga programa (o razvijanju kulturnih, zdravstvenih i rekreativnih sadržaja, kongresnog i ekoturizma) u posljednjih su nekoliko godina realizirane, no mnogi problemi koje je Lista prije deset godina istaknula nisu do danas riješeni.

18 Z. B., komentar na društvenim mrežama (Facebook J. Čapo), 21. srpnja 2022.

šćenja okoliša (izgrađenoga, prirodnoga-kopna i mora).¹⁹ Gotovo svaki prostor se komercijalizira isključivo u svrhu turizma (sezonska trgovina nakitom, odjećom i sl., kafić), a zimi praktično nijedan lokal ne ostaje otvoren za građane i eventualne namjernike.

Turizam dugoročno mijenja izgled cijelih kvartova. Rezultirao je naglom izgradnjom u kojoj se nije puno marilo za urbane strategije i planove i za sklad kojim odiše stara urbana jezgra. Grad se proširio i izgradio – prenamijenjeni su i dograđeni postojeći stambeni objekti (obiteljske kuće, hoteli) ili su izgrađeni novi na okućnicama i u nekadašnjim vrtovima, s namjenom apartmanskog ili hostelskog smještaja. Kuće su izgubile autohtona obilježja lokalne gradnje, a zelenilo je u nekim dijelovima svedeno na minimum ili je potpuno nestalo. Naselja u istočnom dijelu grada egzemplaran su primjer nekontrolirane turističke izgradnje. Jedna je sugovornica u nekoliko navrata ustvrdila da nekontroliranim širenjem smještajnih jedinica grad sve više gubi urbane karakteristike: “Hvar je grad samo na papiru i možda iz povijesnih razloga, a u stvarnosti nema ništa od urbaniteta”, kazala je. Jedna druga je detaljno opisala svoje nezadovoljstvo turističkim razvojem koji je, prema njezinu mišljenju, nekadašnju urbanu sredinu pretvorio u turističko mjesto (v. niže).

Prilog 3. Hvar, kvart Vrisak, ožujak 2023. Snimila J. Čapo

¹⁹ Neki problemi nisu samo posljedica turističke djelatnosti već su u vezi s nizom drugih društvenih okolnosti (usp. Koens, Postma i Papp 2018). Primjerice, troškovi života u Hvaru su i inače veći zbog transportnih troškova na otok; s druge strane na tržište nekretnina utječu ne samo nacionalne već i internacionalne transakcije i potražnja, osobito u priobalju, nakon što je Republika Hrvatska postala dio Europske unije.

Turizam mijenja i stanovništvo užega središta grada. Naime, u njemu dolazi do iznajmljivanja ili prodaje kuća i stanova u smještajne jedinice za turiste i iseljavanja gradskoga stanovništva. To je tzv. venecijanski sindrom (Nolan i Séraphin 2019). Fenomen je identificiran i u Dubrovniku (usp. Benner 2020; Panayiotopoulos i Pisano 2019). Dodatne negativne posljedice toga procesa su da izvan turističke sezone grad biva nenastanjen (u središtu gradske jezgre živi samo stotinjak stanovnika), a novi vlasnici prostora su nepoznati domaćem stanovništvu jer tu ne žive niti sudjeluju u komunalnim pothvatima.

Osim na skupoću životnih namirnica, građani se manje referiraju na druge navedene posljedice masovnog turizma. Njihova opažanja i komentari češće su vezani uz određene subjektivno percipirane efekte prekomjernoga turizma, a ponajviše uz tip turista, tzv. *partijanera* koji dolaze u njihov grad i njihovo ponašanje. To su oni koje osjećaju kao izravnu ugrozu svojih navika i kvalitete života, ali i budućnosti mladih ljudi: prenapućenost i buka, neprimjereno ponašanje posjetitelja, gubitak javnih prostora i mediteranskoga životnog stila, gubitak osjećaja mjesta, ogromne zarade mladih osoba. Njima se bavi sljedeća cjelina.

Što lokalno stanovništvo percipira kao najveće probleme?

Sama činjenica da je rentijerstvo vrlo isplativo dugoročno utječe na nezainteresiranost za obrazovanje, pogotovo u deficitarnim zanimanjima. Utječe na nesudjelovanje u društvu (drugi će rješavati stvari, meni je dobro tako kako je), utječe na prostor i okoliš, jer se neprestano grade nove jedinice za iznajmljivanje umjesto sadržaja koji čine Hvar gradom.²⁰

Kao negativne efekte turizma u gradu građani najčešće navode tranzit velikoga broja posjetitelja u jeku turističke sezone na određenim gradskim prostorima (riva, dio obalne šetnice, mjesta iznajmljivanja plovila i sl.) i dobima dana, a potom buku i neprimjereno ponašanje posjetitelja. Izvori buke su različiti: generiraju je glazba iz hostela, barova, kafića i tzv. *after beach* okupljališta na otvorenom; vika i galama na ulicama kad njima prolaze skupine mladih *partijanera*; veliki hotelski sustavi za hlađenje (npr. u staroj jezgri); restorani i vjenčanja na otvorenom (na terasi hotela, na plaži).²¹ Ovisno o njezinu generatoru, buka ima temporalne i prostorne specifičnosti. Kako je već spomenuto u uvodu, u ljeto 2022. godine rubna gradska naselja u kojima je otvoreno nekoliko hostela bila su izložena buci glasne glazbe koja je dolazila s terasa hostela od poslijepodne do 22 sata, kada su gosti u skupinama kretali prema gradu, prema drugim mjestima zabave, na Paklenim otocima ili u gradskom središtu. Svjedočila sam galami koju je pratio njihov prolazak ulicama navečer i u ranu zoru kad se vraćaju u apartmane i hostele. U središtu grada je problem nešto

²⁰ Z. B., komentar na društvenim mrežama (Facebook J. Čapo), 21. srpnja 2022.

²¹ Hvar postaje omiljena destinacija za vjenčanja i potiče razvoj industrije svadbi. Navodno je samo u 2022. godini u gradu održano 160-ak vjenčanja, najveći dio u organizaciji hotelskoga poduzeća *Sunčani Hvar* (usmena kazivanja).

drugačiji zbog koncentracije barova i kafića i glazbe koja se i nakon 22 sata (vrijeme do kojega je komunalnim redom dozvoljena na otvorenom) širi javnim prostorima jer su ugostiteljski objekti uglavnom na vanjskim (javnim) površinama. Dok čekaju dolazak policije, građani pokušavaju sami uvesti red:

I ja sam noćas – neka sam ženska – činila od redara, stišavala buku i muziku od gostih iz kuće u kojoj nema vlasnika,²² ali turista ne zna se broja. Prvi put lijepo zamoljeni, činilo mi se da će poslušati, ali nakon pol ure opet isto. Onda sam izašla na cestu, vikala im jače i rekla da ću ako ne poslušaju zvati policiju. I srećom iz drugog puta su poslušali i smirili se. Jesu oni, ali ja sam se iznervirala i pitam se što nam ovo treba, kad rušimo zdravlje, a oni koji ubiru novac lijepo mirno spavaju u Zagrebu, ujutro idu na posao, a ja sam jutros ko da me je niko pribi, radi toga da oni imaju goste, tko im je dao dozvole i zašto domicilno stanovništvo nije zaštićeno ovog nereda?²³

Prilog 4. Hvar, šetnica na Majerovici, travanj 2022. Snimila J. Čapo

22. Građani se često referiraju na to da iznajmljivači ne vode brigu o svojim gostima, odnosno da su vlasnici smještajnih jedinica osobe izvan Hvara, koje s udaljenosti vode posao ne razumijevajući kakav utjecaj njihov posao ima na sredinu. Dodatno, ti iskazi sadrže i komentar na činjenicu da grad od iznajmljivača i poslovnih subjekata koji su prijavljeni negdje drugdje nema "ništa", jer su isti porezni obveznici u svojim prebivalištima. U kojoj mjeri ne može se reći jer, kako sam već spomenula, nema strukturne analize smještajnih kapaciteta.

23. I. M., komentar na društvenim mrežama (Facebook I. Buzolić), 13. srpnja 2022.

Masovni i zabavljачki turizam donose i neprilično ponašanje gostiju: pijanje, drogiranje, povraćanje, konzumiranje hrane, spavanje, uriniranje i seks na javnim površinama, a prošle godine, već je spomenuto, i defekaciju. Najveće osude građana vezane su uz obilazak noćnih barova u samome središtu grada organiziranih skupina (polu) pijanih posjetitelja (tzv. *pub crawl*). Najblaži prigovor na ponašanje gostiju odnosi se na njihovu razgolićenost. Na nekoliko mjesta grad je još 2017. godine postavio ploče sa zabranom ulaska u grad poluodjevenih osoba (i pijenja na javnim površinama), no dosad nitko nije sankcioniran. Navedene scene vrijeđaju lokalno stanovništvo. Oni ih tumače kao nepoštivanje mjesta, njegove povijesti i kulture, njihova grada, a usamljeni incidenti lako postaju simbolom nepoželjnog gosta i potiču antituristički resentiman. Jedan sugovornik, inače agilni kritičar razvoja turizma u gradu, jedne je kolovoške noći (2022.) prošetao gradom. Evo što je zatekao:

Noćas sam nakon bezbrojnih pokušaja spavanja u 2:30 napravio đir po Hvaru. Dolac, Pjaca, Riva, Fabrika, đardini puni besprizorne, alkoholizirane (ono drugo ne prepoznajem) i razularene mladosti. Pijano kikotanje i zvuk razbijenog stakla na sve strane. Četiri pekare pune hlađenog pića otvorene cijelu noć. Redara, nema. Policije, nema. Gradonačelnika, pročelnika, vijećnika, nema. Meni poznatih faca, nema. Jedino se dva jadra komunalca probijaju među tu besprizornu rulju skupljajući smeće pod njihovim nogama. Osupnut viđenim vratio sam se doma oko 4:00 ne dočekavši povratak onih sa Stipanske²⁴ i ne vidjevši drugi čin ove tragedije. Procijenio sam da je jedan Normabel od 5 mg dovoljan samo za prvi čin.²⁵

Ogroman broj ljudi u gradu i njihovo neprimjereno ponašanje imaju i druge posljedice za građane naviknute na prazan, uljuđen i siguran grad izvan turističke sezone. Primjerice, izvan sezone roditelji dozvoljavaju da se djeca igraju na ulici. U sezoni to uopće nije zamislivo, kazivali su. Roditelji ne žele djecu izlagati prizorima (polu) pijanih ljudi i njihova ponašanja, a osjećaju i strah od velikoga broja ljudi.

Sugovornici iz svih dobnih skupina ogorčeni su i uvrijeđeni "partijanskim ludilom i pretvaranjem grada u svinjac tokom noćnih sati" (usmeno kazivanje, usp. Šimunović 2022). Grad u ljetnim mjesecima karakteriziraju kao "svratište", "ludnicu"; kazuju da turizam "vrši nasilje nad lokalnim stanovništvom", da je Hvar "silovan" i lišen "dostojanstva" ili "otet" svojim građanima. Osjećaju se "stisnutima u rezervat" i/ili "strancima" dok nemarni turisti "okupiraju ulice, pjacete i prolaze". Biblijskom metaforom Sodome i Gomore poslužilo se nekoliko stanovnika da bi opisali opasno stanje koje vlada u sezoni.

Život se na Mediteranu u prošlosti, pa i do danas izvan turističke sezone, odvijao na javnim prostorima, ulicama i trgovima. Središte Hvara čini glavni gradski trg, *Pjaca*, s vrijednim kulturno-povijesnim spomenikom iz 16. stoljeća, gradskim bunarom. Trg se prostire ispred hvarske katedrale zauzimajući površinu od 4.500m². Čak

²⁴ Uvala na Svetom Klementu, jednom od Paklenih otoka kod Hvara, gdje se organiziraju noćne zabave koje traju do pet sati ujutro.

²⁵ I. B., komentar na društvenim mrežama (Facebook I. Buzolić), 16. kolovoza 2022.

i usred sezone, teško može biti prepun ljudi. No, dojam prostornosti trga tada je drastično smanjen jer restorani i kafići zauzimaju veliku površinu trga (otprilike trećinu ili više), zakriljujući i središnji bunar. Uzurpacija javnih površina događa se i u uskim uličicama središta grada, koje su zakrčene stolovima restorana i kafića/barova. Gdje je to moguće, ugostiteljski objekti zauzimaju i gotovo sve stepenice koje od trga vode prema gradskoj tvrđavi kao i gotovo svaku ulicu u tom dijelu grada te je na pojedinim mjestima nemoguće proći bez naguravanja. Umjesto javnoga prostora trgova i ulica koji su u prošlosti imali funkciju središnjih mjesta javnoga života hvarske zajednice, grad ljeti ima “predimenzionirane štekate restorana i kafića, ležaljke po gotovo svim plažama, fasade pune bankomata i trgovačkog inventara”.²⁶ Građani nisu jednoglasni u kritici ugostitelja koji uzurpiraju javne površine, jer mnogi i sami u tome sudjeluju.

Prilog 5. Hvar, glavni gradski trg, Pjaca, svibanj 2021. Snimila J. Čapo

Izveštaji o ponašanju posjetitelja u Hvaru, sve veće smanjivanje javnih prostora zbog širenja ugostiteljskih štekata (i mimo gradske dozvole),²⁷ kao i brojne pritužbe građana Hvara na ljetna zbivanja, uglavnom iznesene kroz elektronske medije i u razgovorima koje sam s njima vodila, svjedoče o nezaustavljivosti trenda širenja ugostiteljske ponude s jedne strane, a s druge, zaposjedanja grada od strane posjetitelja, nepoštivanja lokalnoga prostora i društva i nereda koji “metastazirana turistička djelatnost” (usmeno kazivanje) unosi u Hvar. Jedan je muškarac zaposlen

²⁶ Dejanira Burmas Domančić, Facebook stranica Muzeja hvarske baštine, 4. srpnja 2022.

²⁷ Ili, uz sudjelovanje gradske vlasti, u čijoj je ingerenciji njihovo odobravanje.

u nautičkom poslu (skiper) kratko prokomentirao stanje: “previše ljudi, prevelika ponuda, premalo prostora”.

Prilog 6. Hvar, glavni gradski trg, Pjaca, srpanj 2022. Snimila J. Čapo

Kad su građani zbog zamaha (specifičnoga tipa) turizma lišeni svoga prostora, kad je kvaliteta njihova života drastično narušena, a društvene navike silom izmijenjene, oni gube svoj inače izražen osjećaj pripadnosti gradu jer više ne prepoznaju prostor u kojemu žive kao značenjsko mjesto, kao dio svoga identiteta (usp. Čapo i Gulin Zrnić 2011). Dio identiteta Hvara jest i njegov turizam no suvremeni ljetni prizori i iskustva ne odgovaraju metaforama i značenjima koje upisuju u grad, npr. kao grad bogate kulturno-povijesne baštine i/ili nekadašnjeg turizma srednjeeuropskih elita i srednjih slojeva. Jedan je sugovornik kazao da današnji masovni turizam “nema ništa s Hvarom”. Njegov grad se u ljetnim mjesecima pretvara u kontejner za različita nje-mu neprimjerena zbivanja. Druga je osoba promjenu identiteta grada kroz promjenu njegova turističkoga profila komentirala ovako: “To je baš potpuno, nekakav rasap, ne mislim sad samo na nekakve vrijednosti, nego u potpunosti i identiteta grada i potpuna promjena profila destinacije”.

Upisivanje značenja u mjesto stanovanja izraženije je u otočnim nego u kontinentalnim zajednicama, tvrdi nisologija. Otoci su “specijalna mjesta, paradigmatiska mjesta, topografije značenja u kojima su kvalitete koje konstruiraju mjesto dramatično destilirane”, zapisao je Pete Hay (2006: 31).²⁸ Slično tome, Godfrey Baldacchino

²⁸ U originalu: “Islands are places – special places, paradigmatic places, topographies of meaning in which the qualities that construct place are dramatically distilled”.

(prema Hay 2006: 31) primjećuje da su “mali otoci posebni zato što njihova ‘zemljopisna preciznost’ potiče nastajanje (jedinственog) osjećaja mjesta”.²⁹ To je razvidno i iz komentara jedne starije gospođe, koja tvrdi da su se sa suvremenim oblicima turizma izgubili “tradicionalno mediteransko društvo”, “susjedska solidarnost”, pa i sama urbana kvaliteta života u Hvaru. Govorila je o “gubitku sadašnjosti, a time i budućnosti” zbog masovnosti i stihijskoga razvoja turizma. Njezino mišljenje kako je grad zbog turizma izgubio svoje urbane karakteristike dobro rezimiraju razmišljanja srednjih i starijih generacija građana:

... koji grad? Grad je postojao prije, od kad imamo statute od 1331. ima status grada, ali prije rata, znači Drugog svjetskog rata Hvar je imao četiri čitaonice. Četiri čitaonice. Ali mi imamo sada jednu, a dok se sagrađi nova biblioteka ko zna kada. [...] Meni Hvar više nije urbana sredina. [...] *Ako je ovo urbana sredina... to je turistička sredina*, ali osim šta – dobro ima tu neki festival i to, tako tako, ali vi za ljude koji žive nemate ništa. Ja koja sam u starijim godinama [...], vi nemate pomoć starijima, nemate dostavu, nemate ništa, nemate liječnika, mislim oprostite, ako je to grad onda sam ja helikopter! [...] U Hvaru se ništa ne dešava tokom mjeseci osim turizma i ovog ljetnog festivala. Pa to više nije grad zato šta grad, ako je urbana sredina, ti moraš imati liječničku skrb, kino, čitaonice, moraš imati neke dućane, znači ti ne možeš ovdje kupiti ništa osim Konzuma, niti jedan dućan drugi nije otvoren. (kurziv J. Č.)

Premda su neke od ovih tvrdnji o životu izvan turističke sezone pretjerane i ne odražavaju u potpunosti život grada te ne mogu sve biti pripisane turističkom razvoju,³⁰ sugovornica se slaže s drugim stanovnicima kad navodi gubitak društvene solidarnosti i nedostatak “zajednice” uslijed turistifikacije. Kad se Hvar pretvori u turističko *nemjesto* (Marc Augé) i Hvarani ga takvim počinju doživljavati. Iz nedostatka prepoznavanja i osjećaja pripadnosti generiraju se i njihovi povici i pritužbe, međusobni konflikti (između onih kojih su se prilagodili novom tipu masovnog i zabavljačkoga turizma i onih koji nisu (i ne žele) ili se uopće njime ne bave). To je vjerojatno najsnajzniji, no ujedno i potisnuti i neizrečeni konflikt među stanovnicima zbog različitih načina na koje odabiru baviti se (ili ne) turizmom. Do sukoba dolazi zbog pojedinačnih, kratkoročnih interesa onih stanovnika koji prvenstveno teže materijalnoj dobiti i ne gledaju na dugoročne niti na društvene posljedice svojih izbora, te se, pritom, prema mišljenju sugovornika, ne susprežu od nelegalnih načina djelovanja u

29 U originalu: “Small islands are special because their ‘geographical precision’ facilitates a (unique) sense of place”.

30 Dok je u sezoni sve podređeno turizmu, pa i ukupna ponuda gradskih sadržaja, izvan sezone život zamre, upravo kako navodi kazivačica. Izvan sezone zatvoreni su svi hoteli (osim jednoga), ugostitelji (osim dvaju restorana) i kafići (s dvije tri iznimke, pritom rade skraćeno radno vrijeme), nema slastičarnice (Čapo 2022a). Ustanova koja tijekom cijele godine organizira kulturna zbivanja je Gradska knjižnica i čitaonica. Paralelno, i grad nudi mnoštvo kulturnih programa, kako u turističkoj sezoni tako i izvan nje, što građani malo ili slabo percipiraju. Turistička zajednica grada odnedavno također nastoji, samostalno ili u suradnji s gradom, organizirati kulturna događanja. Uz to, postoji i nekoliko civilnih udruga koje također pridonose kulturnoj i društvenoj ponudi u gradu tijekom cijele godine. Problemi nevezani uz turističku djelatnost su izazovi zdravstvene zaštite i manjak trgovačkih lanaca kao i nepostojanje dućana odjećom i obucom u gradu.

cilju postizanja svojih interesa. Privatni interesi potisnuli su u drugi plan društvene (javne, komunalne) interese, mišljenje je većine sugovornika: “samo da su *takuini* (novčanici) puni”. Ponekad može doći i do svađa, pa i fizičkih sukoba između dionika u turističkoj ponudi (npr. nautičari se bore za morski i kopneni prostor; vlasnici barova za klijente; u udruzi ugostitelja nema dogovora o pravednijoj raspodjeli štekata, a postoji i animozitet između onih koji se mogu širiti u javni prostor i onih koji nemaju tu mogućnost).

Konačno, negativne pojave turizma vode i nezadovoljstvu građana prema obnašateljima političke moći (gradskoj vlasti), koje krive za manjak upravljanja razvojem turizma, izostanak održavanja reda i učinkovitog sankcioniranja neprihvatljivoga ponašanja (i domaćih i turista). U studenom 2022. godine na tematskoj sjednici o turizmu Gradskoga vijeća prihvaćen je niz prijedloga Odbora za turizam Turističke zajednice grada kojima se želi ograničiti noćni rad objekata koji prodaju alkoholna pića i *fast food*, spriječiti organizacija noćnih obilazaka barova (“alkoholne turističke ture” ili engl. *pub crawl*), organizirati zaštitarska služba za održavanje komunalnog reda i mira tijekom turističke sezone, te oplemeniti jedan od gradskih turističkih punktova izložbenim prostorom. Međutim, do travnja 2023. godine, kad je pisan ovaj rad, operativni plan izvršenja tih prijedloga navodno nije predložen što, prema sugovorniku, pokazuje nezainteresiranost izvršne vlasti u gradu da se riješe problemi što ih u grad unosi masovni turizam. Jedna sugovornica smatra da su sprječavanje zauzimanja javnih površina i smanjivanje buke sankcioniranjem počinitelja glavni instrumenti u rukama gradonačelnika, no da se ništa ne čini jer “ne postoji politička volja”. Nekoliko je sugovornika dijelilo ovo mišljenje, a jedna je dodala da nema “ni volje građana”. Građani se, rašireno je mišljenje, nisu spremni mijenjati ako je cijena njihov profit. Isto je iskustvo imala politička skupina Lista za ponos mista prije deset godina: “Kad smo ušli u politiku i počeli zadirati u interese pojedinaca onda je sve stalo. Znači svi bi htjeli bolji grad, ali mene ne diraj, moja kuća, moja prenamjena, moj štekat, moji zvučnici...”, komentirala je nekadašnja nositeljica Liste.

Naposljetku, no ne i najmanje važno, građani percipiraju ambivalentne efekte turizma na mladu populaciju. Mladi vrlo rano počinju raditi. Nekoliko je sugovornika tvrdilo da je prvi novac u turizmu zaradilo već s 12 godina (!), pomažući roditeljima u nekom obliku turističke djelatnosti (restoran, ribolov, iznajmljivanje brodova i/ili vožnja turista). Neki su se odlučili na angažman i bez da su roditelji bili turistički akteri, pri tome pokazujući snalžljivost i inventivnost (npr. osnovnoškolac posuđuje roditeljsku pasaru da bi prevezio turiste, lovi hobotnice i prodaje ih restoranima...).³¹ Taj angažman ima dvojake posljedice na mlade ljude.

S jedne strane, rano stežu radne navike i razvijaju poduzetnički duh no, s druge, rano počinju zarađivati za hrvatske prilike ogroman novac. To ih demotivira da nakon srednje škole odu s otoka na studij, a čini se da se ni obrazovanju za ugostiteljsku djelatnost više ne pripisuje vrijednost kao što je to bilo nekada, uočio je jedan

³¹ Uz ove lukrativnije djelatnosti starije djece (mladih), nekada se moglo vidjeti i manju djecu da prodaju školjke ili neke proizvode domaće radinosti. Prilikom jednoga od mojih posjeta, na izmaku turističke sezone, uočila sam ih na *Pjaci*, u blizini katedrale.

nastavnik u ugostiteljskoj školi (kao i drugi, stariji, sugovornici, koji su 1960-ima i 1970-ima završili ugostiteljsku školu). Materijalizam preuzima primat nad odgojno-obrazovnim vrijednostima, žalila se jedna nastavnica u osnovnoj školi. U tim je procesima naslutila i dugoročno loše posljedice za lokalno stanovništvo. Bojala se da će ono postati sve neobrazovanije i sve više težiti isključivo "soldima". U kombinaciji neobrazovanosti i velikih brzo stečenih zarada sugovornica je vidjela i političku opasnost ("neobrazovanim narodom se lakše manipulira") te daljnje urušavanje hrvatskog obrazovnog sustava. Druga negativna strana velikih zarada i zabavljčkoga turizma jest da se mladi ljudi rano susreću s alkoholom i drogom; oboje mogu postati pogubne ovisnosti.³² Osim toga, mlada je populacija izložena i slikama "bezakonja" i "nereda" u turističkoj sezoni: "Živimo taj život, takva smo destinacija. Oni (mladi) to sve gledaju. Toliko je jaka energija ljeta, da ponese i moga sina, tolika je energija u zraku", kazao je jedan muškarac, akter nekoliko poslovnih pothvata u gradu.

Dio mladih ljudi se ipak odlučuje otići na studij u Zagreb ili Split. Tamo vrlo dobro žive jer raspolažu s daleko većim budžetom negoli njihovi vršnjaci iz drugih dijelova Hrvatske. Tako postaju svjesni i iznimnosti hvarskih zarada. Stoga neki, nakon povratka na otok, ne žele raditi u struci (za što se rijetko nudi prilika), već se vraćaju turističkoj djelatnosti ili je aktiviraju kao dodatnu djelatnost. "Kultura imati nadvladala je kulturu biti", komentirala je već spomenuta nastavnica, a jedan je mladi čovjek izrazio bojazan da će u budućnosti gradu nedostajati visokoobrazovanih ljudi.

Prekomjerni turizam i lokalni kontekst

U radu je analiziran suvremeni turizam u Hvaru, otočnome gradu s dugom tradicijom turističke djelatnosti. Globalni turistički fenomeni (masovnost, brzina izmjene gostiju / kratkoća boravka u destinaciji, jeftini i novi oblici transporta, nove tehnologije smještaja i medijske propagande) rezultirali su neželjenim lokalnim razvojem, koji se nesumnjivo može okarakterizirati kao prekomjerni turizam. Preopterećenost komunalne infrastrukture, demografsko praznjenje središta grada, nekontrolirana izgradnja novih dijelova, ekološka ugroženost podmorja te skupoća i narušena kvaliteta života samo su neke od izravnih posljedica prekomjernoga turizma u gradu. S manjim vremenskim odmakom, nekontrolirani rast turizma u Hvaru ponavlja scenarije koji su prije nekoliko desetljeća uočeni u drugim destinacijama te u tome smislu grad Hvar nije nimalo specifičan primjer turističkoga razvitka. Ipak, neka obilježja lokalnoga konteksta (veličina i prostor grada) kao i turizma (isključiva gospodarska djelatnost, sezonalnost) čine ovaj slučaj drugačijim, i u smislu učinaka turizma i u smislu otežanoga iznalaženja rješenja kojima bi se njegovi negativni učinci suzbili.

Već i manjkava kvantifikacija (broj posjetitelja i noćenja u apsolutnom smislu i u odnosu na broj stanovnika) jasno ukazuje na problem, stavljajući Hvar uz bok

³² U gradu je ovisnost o drogi bila značajan problem prije dvadesetak godina. Angažmanom lokalne liječnice, osnivanjem udruge za mlade, situacija se znatno popravila (usmeno kazivanje).

mediteranskih destinacija s najvećim brojem posjetitelja. Donoseći veliki broj posjetitelja u kratkom vremenskom odsječku – od lipnja do rujna, sezonski karakter turizma još više potencira kvantitativnu prekomjernost posjetitelja u gradu. Prostorne specifičnosti lokacije dodatno kontekstualiziraju turističke izazove. Premda nautički turizam i hvarski akvatorij omogućuju disperziju posjetitelja, u određena doba dana (prijepodne i poslijepodne/večer) dolazi do prometnih i pješačkih gužvi u središtu grada – na mjestima iskrcaja/ukrcaja posjetitelja iz kopnenih i nautičkih prijevoznih sredstava, unajmljivanja izletničkih plovila, na dijelu obalne šetnice ili u uskim gradskim uličicama (Čapo 2022a). To su kritične točke, na kojima je turistima nemoguće izbjeći u tako malenom mjestu. Za razliku od većih gradova, u Hvaru praktično nema ni jednoga dijela grada koji nije u funkciji turizma, a staro središte grada je neizbježno stjecište svih posjetitelja.

Javni gradski prostori su ugroženi ne samo zbog turističke potražnje već i zbog lokalne turističke ponude – zbog širenja ugostiteljskih objekata (restorana, barova, kafića) na javne površine. Legalno i ilegalno prisvajanje gradskih trgova i ulica predstavlja ogroman problem jer onemogućava cirkulaciju velikoga broja ljudi koji se nalaze u gradu. Istodobno, ono sprječava građane da koriste javne prostore. U kontekstu mediteranskoga grada koji tradicionalno živi na javnim prostorima to znači i da turistička djelatnost mijenja navike i kvalitetu života ljudi.

Problem usložnjuje struktura aktera turističke ponude jer je praktično cijela lokalna populacija ujedno i glavni akter dominantne gospodarske djelatnosti u gradu. Stanovnici se stoga pojavljuju u dvostrukoj, izrazito ambivalentnoj ulozi: istodobno su i turistički poduzetnici, zainteresirani za materijalnu dobit od svoje djelatnosti i članovi zajednice koja trpi posljedice nekontroliranog turizma. U dilemi između osobnoga ekonomskog profita i brige za društveni interes (dobrobit susjeda i kvaliteta života – vlastitoga i drugih ljudi, očuvanje kulturne i prirodne baštine), poduzetnici se, uz neke iznimke, odlučuju za osobnu korist, premda su i sami kritični spram razvoja turizma u gradu. Partikularni ekonomski interesi pojedinaca razaraju zajedničko dobro, priječe održiv razvoj zajednice, pa i razaraju samu zajednicu. Vode do napetosti i sukoba među stanovnicima oko podjele resursa, korištenja javnih prostora, pretjerane izgradnje, konkurentnih djelatnosti, buke, brige za javno dobro itd. Pukotine u socijalnom tkivu nastaju po dimenzijama dobi (stari/mladi) i djelatnostima koje građani obavljaju (turistička/neturistička). Tenzije ponekad dovode do neprimjerenih postupaka građana iznerviranih padom kvalitete života u ljetnim mjesecima. Neki stanovnici zbog toga biraju u turističkoj sezoni napustiti grad (Čapo 2022a). Dio lokalnih turističkih dionika svjestan je svoje društvene odgovornosti i potrebe poštivanja dobrobiti lokalnoga stanovništva – koja je uostalom i njihova vlastita dobrobit, no ta je pojava, prema mišljenju građana, nedovoljno raširena i nema utjecaja na većinu dionika.

Specifična lokalna situacija angažiranosti cjelokupnoga stanovništva u turizmu otežava postizanje konsenzusa oko ocjene stanja i vizije budućega razvoja turizma u gradu. Zato su prije desetak godina i propali u prvo vrijeme uspješni civilni pokušaji i politički angažman skupine građana da se negativne pojave u turizmu sustavno

počnu suzbijati i da se turizmom počne upravljati. Jedan od zaključaka ovoga istraživanja, dakle, jest da okolnost male i sezonske destinacije, u kojoj se, k tome, turistički dionici i lokalno stanovništvo preklapaju, potencira vidljivost i učinke prekomjernog turizma u destinaciji te otežava nastojanja da se takav razvoj zaustavi.

Izazovi su potencirani situacijom u kojoj obnašatelji moći (gradska vlast) i turistička zajednica, koji i sami mogu biti zainteresirani dionici turizma u gradu – turizmom *ne* upravljaju. Zato stanovnici mogu reći da se zabavljajući turizam gradu “dogodio”. Izostanak upravljanja turizmom doveo je do njegova stihijskoga razvoja, pretvaranja Hvara u destinaciju zabavljajćkog turizma (Zlatar Gamberožić 2021) te do podređivanja gradskoga života turizmu (prema nekim stanovnicima i do gubitka obilježja gradskog života). Za razliku od drugih gradova s prekomjernim turistićkim razvojem, kao što su Barcelona ili Venecija (Goodwin 2019; Nolan i Séraphin 2019), u Hvaru i nadalje nedostaje shvaćanje da gradska vlast turizmom mora upravljati, da ga treba ogranićiti (smanjiti rast) i/ili preusmjeriti te da treba kompenzirati njegove negativne posljedice na stanovnike ulaganjima u poboljšanje njihove kvalitete života. Gradska se vlast pokazala i nemoćnom u provođenju komunalnoga reda i zakona. Pripreme za turistićku sezonu te efikasna kontrola i sankcioniranje negativnih pojava izostaju, a tolerancija prema kršiteljima reda i zakona je znatna.³³

Tip turista koji dominiraju među posjetiteljima i njihova obilježja uzročnici su ključnih negativnih učinaka na koje se žale građani (bućenje, neprihvatljivo ponašanje, nepoštivanje lokacije i njezinih stanovnika). Autentićnost destinacije i identitet grada i građana suvremenim su oblicima turizma u Hvaru dovedeni u pitanje, a jedna od dugoroćnih posljedica nekontroliranoga turizma s visokim profitima postaje neulaganje u obrazovanje mladih generacija i promjena vrijednosnih kodova (prioritiziranje materijalnoga na račun socijalnoga i kulturnoga). Dio građana je svjestan ozbiljnosti i dosega navedenih problema i traži ne samo pravo da ponovno zauzmu i kontroliraju svoj grad “otet” od posjetitelja, odnosno da se njihova prava stave iznad prava turista i turistićkih poslovnih aktera (usp. Higgins-Desbiolles et al. 2019) već i pravo da participiraju u donošenju mjera kojima će se obuzdati efekti turizma i njegov razvoj preusmjeriti u kvalitativnom smjeru, na održivi razvoj i na korištenje gradskih prihoda od turizma za opće dobro (usp. Benner 2020). O tome zorno svjedoće usmena kazivanja i pisani mrežni osvrti građana na stanje u turistićkoj sezoni. Dobro posjećena tribina u organizaciji Turistićke zajednice grada na kojoj su građani s pozvanim gostima promišljali o turistićkom razvoju³⁴ također je pokazala da građani imaju svijest o tome da su upravo oni, uz gradsku vlast i turistićku zajednicu, sukreatori turizma i da su spremni sa svojim idejama participirati u promjeni turistićkoga proizvoda u gradu. Nažalost, opći je zaključak tribine bio da u gradu još nema kritiće mase ljudi koja bi bila voljna zajedniće interese staviti ispred osobnih.

33 Razlozi tome su složeni jer, između ostaloga, izlaze izvan lokalnih okvira te ne mogu biti predmetom analize u ovome tekstu.

34 Tribina, na kojoj sam govorila o hvarskom turizmu, održana je u Galeriji Arsenal, 16. listopada 2022. Izlaganje o globalnim turistićkim prilikama prezentirala je Irena Ateljević. O reakcijama građana na moje izlaganje pisala sam u osvrtu Čapo 2022b (<https://www.citymaking.eu/rezultati/futures-blog-gradanin-hvara-sve-te-buduce-strategije-turizma-smo-mi-prozivjeli-u-proslosti/>).

LITERATURA

- Ateljević, Irena. 2020. "Transforming the (Tourism) World for Good and (Re)generating the Potential 'New Normal'". *Tourism Geographies. An International Journal of Tourism Space, Place and Environment* 22/3: 467–475. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759134>
- Benner, Maximilian. 2020. "Overcoming Overtourism in Europe. Towards an Institutional-Behavioral Research Agenda". *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie* 64/2: 74–87. <https://doi.org/10.1515/zfw-2019-0016>
- Boissevain, Jeremy. ur. 1996. *Coping with Tourists. European Reactions to Mass Tourism*. Providence, Oxford: Berghahn Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctv287sc2h>
- Butler, Richard W. 1980. "The Concept of the Tourist Area Life-Cycle of Evolution. Implication for Management of Resources". *Canadian Geographer* 24/1: 5–12. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.1980.tb00970.x>
- Butler, Richard W. 2019. "Overtourism in Rural Settings. The Scottish Highlands and Islands." U *Overtourism. Issues, Realities and Solutions*. Rachel Dodds i Richard Butler, ur. Berlin, Boston: De Gruyter, 199–213. <https://doi.org/10.1515/9783110607369-014>
- Capocchi, Alessandro, Cinzia Vallone, Mariarita Pierotti, Andrea Amaduzzi. 2019. "Overtourism. A Literature Review to Assess Implications and Future Perspectives". *Sustainability* 11: 3303 <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/4/1541> (pristup 14. 10. 2023.). <https://doi.org/10.3390/su12041541>
- Čapo, Jasna i Valentina Gulin Zrnić. 2011. "Oprostornjavanje antropološkog diskursa. Od metodološkog problema do epistemološkog zaokreta". U *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić ur. Zagreb, Ljubljana: Institut za etnologiju i folkloristiku, Inštitut za antropološke i prostorske studije SAZU, 9–65.
- Čapo, Jasna. 2022a. "'Islanders' Heterogenous Temporalities. The Case of the Town of Hvar". *Narodna umjetnost* 59/2: 61–83. <https://doi.org/10.15176/vol59no203>
- Čapo, Jasna. 2022b. "Građanin Hvara. 'Sve te buduće strategije turizma smo mi proživjeli u prošlosti'" <https://www.citymaking.eu/rezultati/futures-blog-gradanin-hvara-sve-te-buduće-strategije-turizma-smo-mi-proživjeli-u-prošlosti/> (pristup 14. 10. 2023.).
- Dodds, Rachel i Richard Butler, ur. 2019a. *Overtourism. Issues, Realities and Solutions*. Berlin, Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110607369>
- Dodds, Rachel i Richard Butler. 2019b. "Introduction". U *Overtourism. Issues, Realities and Solutions*. Rachel Dodds i Richard Butler, ur. Berlin, Boston: De Gruyter, 1–5. <https://doi.org/10.1515/9783110607369-001>
- Dodds, Rachel i Richard Butler. 2019c. "The Enablers of Overtourism". U *Overtourism. Issues, Realities and Solutions*. Rachel Dodds i Richard Butler, ur. Berlin, Boston: De Gruyter, 6–21. <https://doi.org/10.1515/9783110607369>
- Dodds, Rachel i Richard Butler. 2019d. "The Phenomena of Overtourism. A Review". *International Journal of Tourism Cities* 5/4: 519–528. <https://doi.org/10.1108/IJTC-06-2019-0090>
- Goodwin, Harold. 2019. "Barcelona-Crowding out the Locals. A Model for Tourism Management?". U *Overtourism. Issues, Realities and Solutions*. Rachel Dodds i Richard Butler, ur. Berlin, Boston: De Gruyter, 125–139. <https://doi.org/10.1515/9783110607369-009>
- Gržinić, Jasmina i Mieta Bobanović. 2020. "Luksuzni turizam i stavovi dionika. Odabrani obalni gradovi Hrvatske". *Oeconomica Jadertina* 10/1: 56–73. <https://doi.org/10.15291/oec.3054>
- Hay, Pete. 2006. "A Phenomenology of Islands". *Island Studies Journal* 1/1: 19–42. <https://doi.org/10.24043/isj.186>
- Hernandez-Maskivker, Gilda et al. 2021. "Exploring Mass Tourism Impacts on Locals. A Comparative Analysis between Barcelona and Sevilla". *European Journal of Tourism Research* 29: 2908. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v29i.2427>
- Higgins-Desbiolles, Freya et al. 2019. "Degrowing Tourism. Rethinking Tourism". *Journal of Sustainable Tourism* 27/12: 1926–1944. <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1601732>
- Jafari, Jafar. 2001. "The Scientification of Tourism". U *Hosts and Guests Revisited. Tourism Issues of the 21st Century*. Valene L. Smith i Maryann Brent, ur. Elmsfor: Cognizant Communication Corp, 28–41.
- Koens, Ko, Albert Postma i Bernadett Papp. 2018. "Is Overtourism Overused? Understanding the Impact of Tourism in a City Context". *Sustainability* 10: 4384. <https://doi.org/10.3390/su10124384>
- Löfgren, Orvar. 2009. *On Holiday. A History of Vacationing*. Berkeley: University of California Press.
- Kryczka, Malgorzata. 2019. "Overtourism vs. Sustainable Development of Tourism. Attempts to Handle Overtourism Following the Example of Venice". *Studia Periegetica* 2/26: 43–61.
- Matečić, Ingeborg i Ana Perinić Lewis. 2018. "Brendiranje otoka u svrhu jačanja lokalnih otočnih identiteta. Studija slučaja Hvara". *Acta Turistica* 30/2: 155–184. <https://doi.org/10.22598/at/2018.30.2.155>
- Mihalčić, Tanja. 2020. "Conceptualising Overtourism. A Sustainability Approach". *Annals of Tourism Research* 84: 103025. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103025>
- Milano, Claudio, Marina Novelly i Joseph M. Cheer. 2019a. "Overtourism and Degrowth. A Social Movements Perspective". *Journal of Sustainable Tourism* 27/12: 1857–1875. <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1650054>

- Milano, Claudio, Marina Novelty i Joseph M. Cheer. 2019b. "Overtourism and Tourismophobia. A Journey Through Four Decades of Tourism Development, Planning and Local Concerns". *Tourism Planning & Development* 16/4: 353–357.
- Mowforth, Martin i Ian Munt. 2008. *Tourism and Sustainability. Development, Globalisation and New Tourism in the Third World*. London, New York: Routledge (3. izdanje).
- Nolan, Emma i Hugues Séraphin. 2019. "Venice. Capacity and Tourism". U *Overtourism. Issues, Realities and Solutions*. Rachel Dodds i Richard Butler, ur. Berlin, Boston: De Gruyter 139–151. <https://doi.org/10.1515/9783110607369-010>
- Obrador Pons, Pau, Mike Crang i Penny Travlou. 2009. "Introduction. Taking Mediterranean Tourists Seriously". U *Cultures of Mass Tourism. Doing the Mediterranean in the Age of Banal Mobilities*. Pau Obrador Pons, Mike Crang i Penny Travlou, ur. Farnham, Burlington: Ashgate, 1–20.
- Panayiotopoulos, Aggelos i Carlo Pisano. 2019. "Overtourism Dystopias and Social Utopias. Towards an Urban Armature for Dubrovnik". *Tourism Planning and Development* 16/4: 393–410. <https://doi.org/10.1080/21568316.2019.1569123>
- Petrić, Marinko. 2018. *Hvarski turistički spomenar. Sentimentalno putovanje kroz turističku prošlost Hvara*. II dopunjeno izdanje. Hvar: Turistička zajednica grada Hvara.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021. – prvi rezultati. 2022. Zagreb: Državni statistički ured. (<https://popis2021.hr>) (pristup 28. 9. 2022.).
- Razvojna strategija turizma grada Hvara 2030. 2019. Zagreb: Institut za turizam.
- Smith, Valene L. 1989. "Introduction". U *Hosts and Guests. The Anthropology of Tourism*. Valene L. Smith, ur. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1–17.
- Stronza, Amanda. 2001. "Anthropology of Tourism. Forging New Ground for Ecotourism and Other Alternatives". *Annual Review of Anthropology* 30: 261–283. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.30.1.261>
- Šimunović, Klara. 2022. *Kvaliteta života mladih na otoku Hvaru. Sociološko istraživanje*. Magistarska radnja. Filozofski fakultet, Sveučilište u Splitu.
- Zlatar Gamberožić, Jelena. 2021. "The Development of Tourism on Large Croatian Islands. The Case of Hvar Town on the Island of Hvar". *Journal of Marine and Island Cultures* 10/2: 1–25. (<https://jmic.online/issues/v10n2/1/>) (pristup 28. 7. 2022.). <https://doi.org/10.21463/jmic.2021.10.2.01>

Issues and Challenges of Overtourism in the City of Hvar

Bearing in mind the term "overtourism," the paper analyzes the perceptions of the local population about the negative impact of tourism in the specific spatial, temporal, demographic, and socio-economic context of the city of Hvar. It demonstrates that the negative effects of tourism in the city bear resemblance to those in other places exposed to overtourism, but also that the local context (size and space of the city, the monoculture of tourism and its seasonality, and the engagement of the entire population in tourism) compound the social and material effects of overtourism in the city and makes it difficult to stop its growth and influence. The analysis is based on ethnographic research and monitoring of social networks.

Keywords: mass tourism, overtourism, city of Hvar, hosts and guests